SHAHAR VA QISHLOQ MAKTABLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Toshkent shahar Yashnobod tumani
307-IDUM boshlang'ich sinf o'qituvchisi
Mirtursunova Sayyora Xamidovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada shahar va qishloq maktablarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish bilan bog‘liq pedagogik muammolar, ularning yuzaga kelish sabablari va samarali yechimlari tahlil qilinadi. O‘qish savodxonligining mazmuni, o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va o‘qigan ma’lumotlarini kundalik hayotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalariga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, shahar va qishloq maktablari o‘rtasidagi ta’lim resurslari, raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari, oilaviy muhit va pedagogik yondashuvlar bilan bog‘liq farqlar ko‘rib chiqiladi. Maqolada o‘qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan interfaol metodlar, differensial ta’lim, ota-onalar bilan hamkorlik, maktab kutubxonalarini takomillashtirish va raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, boshlang‘ich ta’lim, shahar maktabi, qishloq maktabi, matnni tushunish, mustaqil o‘qish, pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim, kitobxonlik madaniyati, ta’lim sifati.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini shakllantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki o‘qish savodxonligi insonning nafaqat yozma matnlarni to‘g‘ri o‘qishi, balki ularning mazmunini anglash, ma’lumotlarni tahlil qilish, muhim fikrlarni ajratish, mustaqil xulosa chiqarish va olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatini ham ifodalaydi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim

bosqichida shakllangan o‘qish ko‘nikmalari bolaning keyingi ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyati, fikrlash faoliyati va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish o‘quvchilarning barcha fanlarni o‘zlashtirishi uchun zarur asos yaratadi. Matnni yaxshi tushunadigan bola matematik masalalar shartini anglash, tabiatshunoslikka oid ma’lumotlarni o‘zlashtirish, tarixiy voqealarni izohlash va o‘z fikrini mantiqiy bayon etishda nisbatan yuqori natijalarga erishadi. Aksincha, matn mazmunini tushunishda qiynaladigan o‘quvchi boshqa fanlarni o‘rganishda ham muayyan qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli o‘qish savodxonligini faqat ona tili yoki o‘qish darslarining vazifasi sifatida emas, balki butun ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqish lozim.

O‘zbekiston ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq o‘qish savodxonligini rivojlantirish jarayonida shahar va qishloq maktablarining moddiy-texnik imkoniyatlari, o‘quv adabiyotlari bilan ta’minlanishi, raqamli resurslardan foydalanish darajasi va oilaviy kitobxonlik muhiti bilan bog‘liq ayrim tafovutlar mavjud bo‘lishi mumkin. Ushbu tafovutlarni aniqlash va ularni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish ta’limda teng imkoniyatlarni ta’minlash uchun muhimdir.

Mazkur maqolaning maqsadi shahar va qishloq maktablarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirishdagi asosiy muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali pedagogik yechimlarni asoslashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolani tayyorlashda pedagogik tahlil, qiyosiy yondashuv, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, umumlashtirish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Shahar va qishloq maktablarida o‘qish savodxonligiga

ta’sir etuvchi omillar ta’lim muhiti, pedagogik metodlar, o‘quv materiallari, raqamli imkoniyatlar va oilaviy qo‘llab-quvvatlash nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqildi.

Tahlil jarayonida o‘qish savodxonligi tushunchasi bir necha o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalar majmuasi sifatida talqin qilindi. Bular matnni ravon o‘qish, mazmunini tushunish, asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotlarni farqlash, muallif fikrini aniqlash, matndagi axborotni avvalgi bilimlar bilan bog‘lash va mustaqil xulosa chiqarishdan iborat. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘qish qobiliyatini faqat o‘qish tezligi yoki to‘g‘ri talaffuz bilan cheklab qo‘ymaslik imkonini beradi.

Shuningdek, shahar va qishloq maktablari o‘rtasidagi farqlarni baholashda hududiy sharoitlarning xilma-xilligi hisobga olindi. Barcha shahar maktablarini imkoniyatlari yuqori, barcha qishloq maktablarini esa resurslari cheklangan deb baholash to‘g‘ri emas. Ayrim qishloq maktablarida samarali pedagogik tajribalar va kuchli kitobxonlik muhiti mavjud bo‘lishi mumkin. Shu bois muammolarni hudud nomiga qarab emas, balki har bir maktabning real ehtiyojlari va imkoniyatlarini o‘rganish asosida aniqlash muhimdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘qish savodxonligining pedagogik mohiyati va ahamiyati

O‘qish savodxonligi boshlang‘ich ta’limda shakllantiriladigan asosiy kompetensiyalardan biri bo‘lib, o‘quvchining yozma axborotni tushunishi, undan maqsadli foydalanishi va matn mazmuniga munosabat bildirishini qamrab oladi. Bu jarayon texnik o‘qish ko‘nikmalarini egallashdan boshlanadi, biroq uning asosiy maqsadi o‘quvchini mustaqil fikrlaydigan va axborotni ongli ravishda qabul qiladigan shaxs sifatida rivojlantirishdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligi bosqichma-bosqich shakllanadi. Dastlab ular harflar va tovushlar o‘rtasidagi munosabatni anglaydi, so‘zlarni birlashtirib o‘qishni o‘rganadi. Keyinchalik gap va matn mazmunini tushunish, voqealar ketma-ketligini aniqlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash va o‘qilgan material asosida savollarga javob berish ko‘nikmalari rivojlanadi. Yuqoriroq bosqichda esa o‘quvchi matndagi yashirin ma’nolarni

anglash, turli ma’lumotlarni taqqoslash va o‘z qarashlarini dalillar bilan asoslashga o‘rganadi.

O‘qish savodxonligi o‘quvchining nutqiy rivojlanishi bilan ham uzviy bog‘liq. Kitob o‘qish jarayonida bola yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi, gap tuzish usullarini o‘rganadi va fikrini ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Badiiy asarlar esa uning tasavvuri, hissiy idroki va axloqiy qarashlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ilmiy-ommabop matnlar bilan ishlash o‘quvchining kuzatish, taqqoslash va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi.

Shu sababli o‘qish savodxonligini rivojlantirishda turli janrdagi matnlardan foydalanish, o‘quvchilarga faqat matnni qayta hikoya qilishni emas, balki uning mazmunini tahlil qilishni ham o‘rgatish zarur.

Shahar maktablarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish muammolari

Shahar maktablarida kutubxonalar, kitob do‘konlari, madaniy markazlar va raqamli axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatlari ayrim hududlarda kengroq bo‘lishi mumkin. Biroq bu imkoniyatlarning mavjudligi barcha o‘quvchilarda yuqori o‘qish savodxonligi shakllanganini anglatmaydi. Shahar maktablarida ham o‘quvchilarning kitob o‘qishga qiziqishi pasayishi, raqamli qurilmalardan maqsadsiz foydalanish va mustaqil mutolaa uchun vaqt yetishmasligi kabi muammolar uchraydi.

Birinchi muammo — o‘qishning ko‘pincha topshiriq bajarish bilan cheklanishidir. Ayrim hollarda o‘quvchi matnni o‘qib, berilgan savollarga javob beradi, ammo mazmunni mustaqil tahlil qilish yoki o‘z fikrini asoslashga yetarlicha jalb etilmaydi. Bunday yondashuv matnni mexanik o‘qishga olib kelishi va chuqur tushunish ko‘nikmalarining rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin.

Ikkinchi muammo raqamli axborot oqimining kuchayishi bilan bog‘liq. Telefon, planshet va boshqa qurilmalardagi qisqa videolar hamda tez almashinadigan ma’lumotlar bolalarning diqqatini uzoq vaqt bir matnga qaratishini qiyinlashtirishi mumkin. Biroq raqamli texnologiyalarni faqat salbiy omil sifatida baholash to‘g‘ri emas. Ulardan elektron kitoblar, audiomatnlar, interfaol mashqlar

va ta’limiy dasturlar orqali maqsadli foydalanish o‘qish savodxonligini rivojlantirishga yordam beradi.

Uchinchi muammo o‘quvchilarning individual farqlariga yetarlicha e’tibor berilmasligi bilan bog‘liq. Bir sinfning o‘zida ayrim bolalar matnni ravon o‘qib, mazmunini tez anglaydi, boshqalari esa so‘zlarni to‘g‘ri o‘qish yoki matndan asosiy fikrni topishda qiynaladi. Barcha o‘quvchilarga bir xil murakkablikdagi topshiriqlar berilishi ayrim bolalarning ortda qolishiga, boshqalarining esa yetarli rivojlanmasligiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun o‘qituvchilar matnlarni o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirishi, o‘qishdan oldingi savollar, matn davomida kuzatish topshiriqlari va o‘qishdan keyingi tahlil usullarini uyg‘unlashtirishi lozim.

Qishloq maktablarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish muammolari

Qishloq maktablarida o‘qish savodxonligini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillar hududning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti, ta’lim resurslari, internet sifati, kutubxona fondi va oilaviy muhit bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ayrim maktablarda zamonaviy bolalar adabiyotlari, ko‘rgazmali materiallar va elektron ta’lim vositalarining yetishmasligi o‘quvchilarning mustaqil mutolaa imkoniyatlarini cheklaydi.

Qishloq hududlarida kitoblarni muntazam yangilab turish va o‘quvchilarga turli janrdagi adabiyotlarni yetkazish imkoniyatlari hamma joyda bir xil emas. Maktab kutubxonalarida faqat darsliklar yoki cheklangan miqdordagi badiiy asarlar mavjud bo‘lsa, bolalarning individual qiziqishlariga mos kitob tanlashi qiyinlashadi. Natijada o‘qish faoliyati majburiy topshiriq sifatida qabul qilinishi mumkin.

Yana bir muhim masala — oilaviy kitobxonlik muhitidir. Ayrim oilalarda ota-onalarning bandligi, kitoblarning kamligi yoki birgalikda mutolaa qilish an’anasining shakllanmagani sababli bolalarning uy sharoitida o‘qish mashg‘ulotlari cheklanishi mumkin. Bunday holatni faqat oilaning mas’uliyati bilan izohlash to‘g‘ri emas. Maktab ota-onalarga oddiy, amaliy va vaqt jihatidan qulay tavsiyalar berishi, uyda kitob o‘qishni qo‘llab-quvvatlashi zarur.

Qishloq maktablarida o‘qituvchilarning zamonaviy metodik materiallarga kirish imkoniyati ham muhim ahamiyatga ega. Agar pedagoglar o‘qish savodxonligini baholash, matn ustida ishlash va differensial topshiriqlarni ishlab chiqish bo‘yicha metodik yordam olsa, mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyati oshadi.

Shu bilan birga, qishloq muhitining o‘ziga xos afzalliklari ham bor. Mahalliy tabiat, urf-odatlar, kasb-hunarlar va xalq og‘zaki ijodi o‘quvchilar uchun mazmunli matnlar yaratishda boy manba bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu imkoniyatlardan foydalanish bolalarning o‘qishga qiziqishini oshirishi va matn mazmunini hayotiy tajriba bilan bog‘lashiga yordam berishi mumkin.

Shahar va qishloq maktablari o‘rtasidagi tafovutlarni kamaytirish yo‘llari

Shahar va qishloq maktablarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha samarali siyosat hududiy farqlarni hisobga olishi, lekin barcha o‘quvchilar uchun bir xil sifatli ta’lim imkoniyatini ta’minlashga yo‘naltirilishi kerak. Buning uchun, avvalo, maktablarning haqiqiy ehtiyojlarini aniqlash zarur. Kutubxona fondi, internetdan foydalanish, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi va o‘quvchilarning o‘qish darajasi bo‘yicha muntazam tahlil o‘tkazish resurslarni to‘g‘ri taqsimlashga yordam beradi.

Birinchi yechim — maktab kutubxonalarini bolalar yoshiga mos badiiy, ilmiy-ommabop va ma’rifiy adabiyotlar bilan boyitishdir. Kitob tanlashda faqat soniga emas, balki mazmuni, tili, mavzular xilma-xilligi va o‘quvchilarning qiziqishlariga ham e’tibor qaratish lozim. Kutubxonalarda kitobxonlik burchaklari, haftalik mutolaa soatlari va kitob muhokamalari tashkil etilishi mumkin.

Ikkinchi yechim — o‘qish savodxonligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish. Masalan, matnni qismlarga ajratib o‘qish, asosiy fikrni aniqlash, savol tuzish, voqealar ketma-ketligini tiklash, qahramonlar xatti-harakatlarini baholash va matnga boshqa nuqtayi nazardan yondashish kabi mashqlar samarali hisoblanadi. Bunday topshiriqlar o‘quvchini faol fikrlashga undaydi.

Uchinchi yechim — maktablar o‘rtasidagi metodik hamkorlikni rivojlantirishdir. Shahar va qishloq maktablari o‘qituvchilari o‘zaro tajriba almashishi, ochiq darslar tashkil qilishi va samarali topshiriqlar to‘plamini yaratishi mumkin. Internet imkoniyati mavjud hududlarda masofaviy seminarlar va elektron metodik platformalardan foydalanish ham foydalidir.

To‘rtinchi yechim — ota-onalarni kitobxonlik jarayoniga jalb etish. Ota-onalarga har kuni 10–15 daqiqa davomida bola bilan birgalikda kitob o‘qish, matn haqida suhbatlashish va bolaning fikrini tinglash tavsiya etilishi mumkin. Bunda ota-onadan murakkab pedagogik bilim talab qilinmaydi. Muhimi, bolada o‘qishga nisbatan ijobiy munosabat va muntazam mutolaa odatini shakllantirishdir.

Beshinchi yechim — raqamli resurslardan maqsadli foydalanish. Elektron kutubxonalar, audiohikoyalar, interfaol matnlar va qisqa tushunish mashqlari o‘quvchilarning qiziqishini oshirishi mumkin. Biroq raqamli vositalardan foydalanish internet va qurilmalar bilan ta’minlanmagan o‘quvchilar uchun qo‘shimcha tengsizlikni keltirib chiqarmasligi kerak. Shu sababli elektron materiallarning bosma shakllarini ham taqdim etish, maktabda umumiy foydalanish vositalarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

O‘qish savodxonligini baholash va individual yondashuv

O‘qish savodxonligini rivojlantirish natijalarini aniqlash uchun faqat o‘qish tezligi yoki xatolar sonini hisoblash yetarli emas. O‘quvchining matnni qay darajada tushungani, asosiy fikrni aniqlashi, xulosa chiqarishi, ma’lumotlarni taqqoslashi va o‘z fikrini asoslay olishi ham baholanishi kerak.

O‘qituvchi o‘quvchilarga turli murakkablikdagi matnlarni taqdim etib, ularning javoblarini kuzatishi mumkin. Masalan, birinchi bosqichda matnda bevosita berilgan ma’lumotni topish, keyingi bosqichda voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, undan so‘ng esa muallifning maqsadini tushunish yoki o‘z xulosasini dalillar bilan asoslash topshiriqlari beriladi.

Baholash natijalari o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirish yoki jazolash uchun emas, balki ularning individual rivojlanish yo‘nalishini belgilash uchun ishlatilishi

lozim. O‘qishda qiynalayotgan bolalarga qisqaroq matnlar, yangi so‘zlarni tushuntirish, takroriy o‘qish va o‘qituvchi ko‘magida mazmunni tahlil qilish kabi yordamlar berilishi mumkin. Yuqori natija ko‘rsatayotgan o‘quvchilarga esa murakkabroq matnlar, mustaqil izlanish va taqqoslashga asoslangan topshiriqlar taklif etiladi.

O‘qish savodxonligini baholashning bunday tizimi pedagogga har bir bolaning ehtiyojini aniqlash va ta’lim jarayonini moslashtirish imkonini beradi. Natijada o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ishonchi ortadi, o‘qishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va bartaraf etish osonlashadi.

XULOSA

Shahar va qishloq maktablarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir. O‘qish savodxonligi o‘quvchining matnni ravon o‘qishi bilangina cheklanmay, mazmunni anglash, ma’lumotlarni tahlil qilish, xulosa chiqarish va mustaqil fikr bildirish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Shu sababli ushbu ko‘nikmalarni boshlang‘ich ta’limning dastlabki bosqichlaridanoq izchil rivojlantirish zarur.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, shahar maktablarida o‘qishga qiziqishning pasayishi, raqamli axborotdan maqsadsiz foydalanish va individual yondashuvning yetarli emasligi muammo tug‘dirishi mumkin. Qishloq maktablarida esa ayrim hududlarda o‘quv adabiyotlari, raqamli resurslar va metodik yordamning cheklanganligi o‘qish savodxonligini rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq bu farqlar barcha maktablarga birdek xos emas, shuning uchun yechimlar mahalliy sharoit va ehtiyojlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi lozim.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun maktab kutubxonalarini boyitish, interfaol metodlarni qo‘llash, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish va raqamli resurslardan oqilona foydalanish muhimdir. Shuningdek, o‘quvchilarning o‘qish darajasini muntazam baholash va individual ta’lim yondashuvlarini joriy etish zarur.

Umuman olganda, o‘qish savodxonligini rivojlantirish maktab, oila va ta’limni boshqarish tizimining hamkorligini talab qiladigan uzluksiz jarayondir. Har bir o‘quvchiga sifatli matnlar, malakali pedagogik ko‘mak va mutolaa uchun qulay sharoit yaratish orqali shahar va qishloq maktablari o‘rtasidagi imkoniyatlar tafovutini kamaytirish hamda mustaqil fikrlaydigan, bilimga intiluvchan avlodni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2019.
2. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2023.
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. Paris: UNESCO, 2020.
4. Snow C. E. Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2002.
5. Duke N. K., Pearson P. D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension. In: Farstrup A. E., Samuels S. J. What Research Has to Say About Reading Instruction. 3rd ed. Newark, DE: International Reading Association, 2002.
6. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘RQ-637-son Qonun. 2020-yil 23-sentabr.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sifatini oshirish, maktab ta’limini rivojlantirish va pedagoglarning kasbiy mahoratini yuksaltirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.